

73/3-4

MŐDSZERTANI

A.SILBERMANN (hrsg.): Die Massenmedien und Ihre Folgen. Kommunikationssoziologische Studien. 1970, E.Reingardt, München

F.ROSENBERGER (ed.): Sozialization durch Massenkommunikation. 1971, F.Enke, Stuttgart

Losonczy Ágnes

ÉLETMÓD, ISMERETSZÜKSÉGLET,
ISMERETTERJESZTÉS^x

Mindig izgalmas feladat számomra, amikor valamilyen cselekvő, vagy szervező apparátus megkérdezi arról, hogy szociológusi munkám során mit tapasztaltam a működésükről, hogyan jelentkezik a társadalmi gyakorlatban az, amit hivatásuk szerint végeznek.

Ilyenkor nem tudok ellenállni annak, hogy tényleg elmondjam a tapasztaltakat - a véleményemmel együtt -, vállalván az ódiumát a kritika kritikájának, amelyet a "kivülálló" azért kap, mert nem "belülről" vizsgál, s ha nem is felelőtlen, de egy másfajta felelősségrendszer alapján áll.

Az dönti el a kérdést, hogy mire kell a szociológus: nevezetesen arra-e, hogy a felderített valóságot szembevitse a szándékokkal, s esetleg kontrollálván az elképzeléseket megmutassa a megvalósulás és a célok egységét - vagy kétségét, s igy segítsen a cél irányába fordítani a cselekvést, vagy egyszerűen arra kell, hogy igazolja a meglévő gyakorlatot.

Remélvén valamilyen hasznát is az elmondandóknak, meggyőződésem, hogy ha a szociológus mást nem tesz, mint valamivel több ismeretet ad, mint amihez a cselek-

^x Az előadás elhangzott a TIT szociológiai konferenciáján, 1972. októberében

vő emberek köznapi szinten hozzájuthatnak - lévén hívása a társadalom ismerete - és valamivel több önismeretet, mint ami jólesik, - ez nyilván nem nagyon kényelmes, de mindenképpen ösztönző lehet - és akkor már voltaképpen a feladataiból is ellátott valamit.

Az önismeretet azzal kezdeném - ha már életmód-strukturáról kell beszélnem, - hogy mi itt a társadalmi strukturának olyan szegmentumát képviseljük, ahol az aktivitási rendszerünk - s minden, amit ennek érdekében tettünk és teszünk - meghatározzák az értékek és normák rendszerét, sorolják cselekvéseinket.

Azt hiszem, rendkívül fontos, hogy többé-kevésbé mindenki tudatában legyen annak, hogy az a hely, amelyet a társadalom biztosított a számára és ő maga elért a társadalomban, amelyből értékei, normái kialakultak és meghatározottá váltak, a társadalom melyik részének milyen velejáró elveit és értékeit képviselik.

A mi esetünkben és itt világos: a társadalmi munkamegosztás megszabadított bennünket a fizikai munka terhétől, attól, hogy az anyagi világ létrehozásában tevélegesen résztvegyünk, s ezzel a lehetőséggel feladatunkká tette egyrészt, hogy megszerezvén valamilyen tudást, a "tudás hatalmának" birtokában részeltessük az emberek mind szélesebb körét szellemi javainkból. Így ennek a konferenciának is az a feladata, hogy ennek a módozatait éppen a társadalom hivatásos ismerőinek segítségével alakítsa ki. - Részletetni - mondom, legalábbis én így értelmezem a TIT jelszavát "Tudománnyal a népért" (még akkor is, ha a "nép" keveset tud arról a tudományról, ami érte van).

Hogy rögtön a következtetések gyakorlati levonásával kezdjem: "in medias res", hadd mondjam el három mondatban azokat a tapasztalatokat, amelyeket az életmódkutatás és az ismereti szükséglet tartalmáról szereztem - bár lehet, hogy ez feleslegessé teszi az egész előadást

is - . (Szabad legyen megjegyezni, hogy az ismeretszükséglet és ismeretszint kérdésénél nemcsak a TIT-re gondolok, beleérttem az ujságokat, a Televíziót, nem kevéssé, sőt erősen az iskolákat is.) Ez a következőképpen hangzik:

1. Az emberek mindennapi életvitelük során, létérdekeik szerint olyan kérdéseket tesznek fel - megfogalmazva, vagy megfogalmazatlanul, - amire igazán sehol sem, vagy alig kapnak választ.
2. Ismervén és figyelvén a legkülönbözőbb szintű életmódokat és életvitel-fajtákat, olyan ismeretek szükségét "harsogják", amelyeket sehol senki nem magyaráz, tanít; ismeretet, aminek sehol nincs fóruma, ami legfeljebb különböző, egymástól teljesen független intézmények, bürokratikus apparátusok teljesen hatástalanul széttördelt programjaiban él.
3. És végül - olyan ismereteket terjesztünk széles és kidolgozott hálózattal, más társadalmi és kulturális feltételek között kialakított, de azóta megrögződött módszerekkel, amelyeknek igen szűk, illetve olykor alig van társadalmi tapadó felülete.

Az eltérések magyarázatát a társadalmi feltételek különbségeiben, a létrejövő életmódstrukturák lényegbe-vágó eltéréseiben találhatjuk meg. A feltételek, amelyek között az emberek élnek, - ez már lassan ismert és köztudott tény - erősen különbözőek, de nem gondoljuk végig mindig annak a konzekvenciáját, hogy az eltérő különbségekből hogyan jönnek létre azok az életmódkülönbségek, amelyek más szükségletrendszert, s a szükségletrendszeren belül erősen eltérő ismeretszükségletet igényelnek

A tudományos gondolkodásból azt hiszem eléggé átlátszó a közgondolkodásba a társadalmi réteggülönbségek ismerete. Tehát az, hogy mit jelent a munkamegosztás-

ban lévő hely, a jövedelmi szint, stb. a társadalmi különbségek kialakulásában.

Az is viszonylag ismert, hogy a települési előnyök és hátrányok mit jelentenek, - hogy a települési különbségek hogyan osztják meg mondjuk a pedagógusokat. De a kérdés az, mi következik ebből, amiért és ahogyan másképpen él egy budapesti belvárosi tanító, falusi, vagy tanyasi kollégájához képest. A teljes életfeltétellel, teljes életvitellel lehet csak valóban érzékelni a társadalom eltérő lehetőségeit. Másképpen él - tudjuk - az az építőmunkás, akinek Pesten van berendezett lakása, és másképpen az ugyanolyan jövedelmű, aki a munkásszállásról kéthetenként tud hazamenni, - bár itt kezdődnek a lényeges életmód differenciák, de ennél is tovább kell menni. Vegyünk egy másik példát: az ingázó építőmunkást. Statisztikailag vagy szociológiailag egy a kategória. Mégis mérhetetlenül nagy különbségek vannak ugyanazon a kategórián belül. Hogy hol tudom megragadni ezeket a különbségeket? Kétségtelenül az életmód vizsgálatánál. Nézzünk két típusú ingázót: az egyik eredete szerint, mondjuk a kulák likvidáláskor elhagyni kényszerült a falut, s már az ötvenes években építő munkássá képezte át magát. A feleség a tsz-ben dolgozik, jól művelt háztájija van, a házuk a gazdasoron, s a férj gondosan gyűjti a keresetét a városban, csak a legminimálisabb biológiai szükségletét biztosítja. Ugyanonnan szintén ingázik egy másik, parasztból lett munkás, ahol három generáció él együtt, otthon a régi házban; boldog ha nem kell hazamenni; az asszony, a gyermekek miatt csak keveset keres, segítség nélkül él; a férj nem talál otthont sem a városban, sem a faluban, frustrált, iszik, nem lát és talál kiutat. A mai statisztikai állapota, sőt majdhogynem szociológiai értelmezése is ugyanabba a kategóriába sorolja, miközben máshonnan jött társadalomtörténetileg, de más az igényrendszere, más a lehetőségrendszere, másképpen sorolja szükségleteit, és más szintű aktivitás épül a létfeltételeire, és másképpen értékeli, rangsorolja azokat. De vehetném ugyanezt, az értelmiségi kategóriát, azonos munka,

mondjuk családi létszám sem tér el, csak a szükségletrendszer és az ennek érdekében felépített aktivitás sorozata: egyiknél a munka kényszerű köteleesség; a szabadidő lényege, megszabadulni mindentől, oly könnyedén, ahogy csak lehet; a másik ugyanebben az időben keményen folytatja a munkáját, vagy "pénzt csinál", mire? ez is kérdés? A harmadik típus a klasszikus humán értékek jegyében tölti az életét. Más cselekvés, más értéksorrend, más szükséglet, - és valahol nyilván egészen más társadalmi és ember viszonyrendszer épül mindegyikre, és diktálja, rendezi az életüket.

Azért tartom tehát olyan fontosnak az életmódkutatást a társadalmi megismerés módszerei között, mert pregnánsan mutatja a társadalmi különbségeknek a kvantitatív és kvalitatív oldalát is. Sőt a két oldalt együttesen. Tudniillik, nemcsak társadalmi struktúra szempontjából gondolkodik, hanem szükségletstruktúrákban, és az aktivitási rendszerekben is, sőt a történetileg létrehozott képességekben is.

Azt kívánja megismerni, hogy az emberek minek a jegyében, mire szervezik életüket. Mi az, ami az életvitelének középponti energiáját adja? Ténylegesen minek az érdekében koncentrálnak képességeiket, energiájukat, életkedvüket. Mi a tevékenységek szerepe életünkben és milyen fontosságot foglalnak el a társadalom különböző értékei: anyagi, eszmei, etikai, emberi-humán, stb. téren? Mi válik ezekből életet vezérlő elvvé és gyakorlati - ténylegesen és a tudatban? Hogy az elvek a központi cél közül az életélvezet, a vagyon, a gyűjtés, a közösségek, a család, az eszmék, a társadalom, a vallás, stb. hogyan és mi szerint rendeződnek el a mindennapi életvitel praxisában. Tehát az életet szervező cél "bennük" van-e vagy "kívülük", nyitottabb-e, vagy zártabb, mint a világ, amit belátnak. Ismét kettős feltétel egységéből kell kiindulnunk: nevezetesen abból, hogy az anyagi-tárgyi környezet és az ember társadalmi-települési struktúrában elfoglalt helye, milyen életszervezési célokat tesz lehetővé számára.

Mit enged az objektív oldal, milyen lehetőségei vannak? Ezekből milyen lehetőségekről tud, melyeket ismer - ez már a szubjektív oldal - és milyen lehetőségeket képes kihasználni, "felélni" - ez már az aktivitás kérdése.

Ha egy ember számára nincs más választási lehetőség, minthogy teljes életenergiáit a primér életfeltételek megteremtésére fordítsa és azokat is csak minimális szinten tudja biztosítani, annak életmódját kétségtelenül ez a központi feladat határozza meg.

Még ebben az esetben sem kizárt számos fontos életmód, vagy magatartásmutató differenciált jelenléte. De alapvető különbség van annak a helyzetéhez képest, akinek van választási lehetőség, aki számára a társadalom biztosította képességeinek sokoldalú kifejlesztését, válogathat az aktivitási formák között, válogathat a rendelkezésére álló közösségek között, válogathat a szabadidő eltöltésének módzataiban és abban is, hogy milyen eszme jegyében kívánja igazolni létét.

Az tehát, hogy a külső anyagi világ mit tesz az ember számára lehetővé, képességeinek megvalósításában, s hogy az ember mit használhat a környező világ adottságaiból önmaga, csoportja, osztálya számára ebben a társadalom-emberi anyagcserében, sokféleképpen lehetséges a lehetőség-képesség maximum-minimum skáláján.

Az életmód tehát két feltételen alapul: az objektív külső tárgyi világ lehetőségein, az anyagi-gazdasági-társadalmi adottságon - valamint egy belső szubjektív feltételen, képességen, amelyet ugyancsak a társadalmi feltételek, adottságok érlelnek - fejlesztenek ki, vagy sorvasztanak el, illetve melyet a társadalmi feltételek kondicionálnak olyan szinten, - amely - e kettősség - a társadalom és az ember, az objektív adottság és a szubjektív képesség - társadalmilag szükséges egyensúlyából egyensúlytalanságából - kialakul.

Az életmód az ember köznapi, mindennapi életvitelében, a reprodukciós folyamatban realizálódik, ahogyan az ember létfeltételeit megteremti, ahogyan a létezés biológiai, társadalmi, humán szükségleteit megszerzi és a milyen viszonyt mindehhez kialakít. Ez határozza meg az emberekkel, - különféle szintű közösségekkel való viszonyrendszerét. Az életmód tehát azt jelenti, hogy valaki az adottságok, lehetőségek, szükségletek rendszerében - feszültségében vagy harmóniájában - miként alakítja ki a létezés módozatait, tehát miként alkalmazkodik azokhoz, vagy a pusztán reprodukción túlélve miként módosítja, vagy változtatja e feltételeket.

Ami az életmódkutatásban érdekes, az előnye és olykor nehézsége, komplex jellege: hogy kimutatható benne a társadalmi-gazdasági viszonyrendszer, éppen az emberi létfeltételek oldaláról - szubjektíve és objektíve is - az anyagi és tudati világ egysége és kapcsolata, a szükségletek és a szükséglet kielégítésére mozgósított aktivitási rendszerek és a mindezekben áthuzódó, mindent befolyásoló, indokoló, kulturális tudat, szokás és norma-rendszer is.

Az egész gondolat és vizsgálatsor lényege, hogy valahol az egycélúság és egyszempontúsággal szemben a valóság komplexitását ismerje meg és bizonyítsa. A valóság komplexitását, amelyben megváltoztathatók tudatos beavatkozással egy elemet, és erős ráhatással biztosíthatom ennek az egy társadalmi faktornak a tényleges módosulását. S a hatása mégsem az lesz, amit gondolni lehetett volna, éppen mert nem ismerem azt, ahogy egymáshoz kapcsolódnak látszólag nem közvetlenül összetartozó dolgok. A megvalósítás mechanizmusa mássá váltja az előzetes és az elképzelésekhez képest változtandó faktorokat. Éppen az életmódvizsgálatnál derült ki, hogy számos életmód elem megdöbbentő rezisztenciával továbbáll, míg mások rendkívül könnyen változnak és változásuk magával vonja jelentős szerkezetek alakulását, akár a köznapi anyagi világban, akár a normák és értékek rendszerében.

A kérdés az, hogyha ennyire komplex ez a vizsgálati téma, mégis, hogyan és hol lehet hozzákezdeni, mi az, ami biztosítja, vagy biztosítani látszik azokat a vizsgálható csomópontokat, amelyből elindulhatok, amelyre fel-fűzhetem, legalábbis a vizsgálat logikája szerint - remélhetőleg a valóság szerint is - az életmód legfontosabb jellemzőit és vonásait.

S ez a kategória a mi vizsgálatunkban a szükségletek rendszere volt. Ha az életmódot úgy fogom fel, mint az emberek cselekvési rendszerét, amelyet életük fenntartása érdekében úgy szerveznek, hogy különböző tartalmu, jellegű és szintű szükségleteiket kielégíthessék, akkor az első megközelítésben a szükségletek lehetnek a megragadható elindulás középpontjában.

A szükséglet mozgósítja az emberi erőket, a szükséglet érdekében szervezik az emberek energiáikat, koncentrálik cselekvésüket, összpontosítják gondolataikat, s a szükségleteket kell a normák, szokások és értékek rendszerével megmagyarázni, maguknak és másoknak is.

A szükségletek strukturáját szélessen értelmezem: benne van mindenekelőtt az anyagi létfeltételek megteremtésének primér parancsa. Az, hogy először enni, lakni és ruházkodni kell, - s ez az először gyakran majd-hogynem utoljára is, - ez diktálja az egész szükségletrendszert. Ezt a mai társadalmi feltételrendszer ismeretében nagyon fontos tudni.

De az anyagi létfeltételek megteremtésének társadalmi parancsa a munka, amelyet minden ember saját fenntartása érdekében mint egyéni és társadalmi kötelezettséget, illetve kényszert végez. Az a mindennapi munka, amely nemcsak abból a szempontból fontos, hogy hogyan határozza meg a társadalomban elfoglalt helyzetét, presztizsét, stb., hanem abból a szempontból is, - most az életmódot véve alapul, - hogyan határozza meg az ember egész létrendszerét az a helyzet és az a viszony, a-

melyet a teljes napját betöltő tevékenységet, energiát elhasználó, képességeit kifejlesztő, vagy elsorvasztó, kihasználó, vagy elhasználó módon kell biztosítani.

De a szükségletstrukturában benne van az is, hogy a társadalom és az egyéni lét viszonyaiban és a társadalom kínálta csoportok és alakulatok rendszerében, a társadalmi helyzete, a szükségletei rendszere és a végzett munka emberi és társadalmi viszonyai válnak számára kényszerítővé, kötelezővé, vagy kedvessé és szükségessé. És benne van a kulturális szükséglet is, mivel az egész életfolyamatot áthatja és telíti egy olyan kultúra, amely diktálja és magyarázza a cselekvési rendszert, diktálja, magyarázza, védi és támogatja a rangsort, a fontosságot a cselekvésben.

A kulturáról hármas értelemben kell beszélnünk, - s ez a nálunk eddigi uralkodó és elfogadott felfogásoktól meglehetősen eltér. Az életmódot azonban csak ebben a kultúraértelmezésben lehet vizsgálni. Az első, amely a mindennapi életvitel anyagi feltételeinek kezelésében nyilvánul meg és a kulturális ellátottság és magatartás fokmérője. Az anyagi kultúra színvonala, amelynek feltétele nem csupán a civilizáció megléte, hanem az emberi ismeretek és készségek kifejlesztése, a civilizáció értelmes használatára és igénylésére. A táplálkozástól kezdve az egészségügyi kérdésekig, a ruházkodástól a lakberendezésig, sok minden ismeret kell az értelmes, racionális életvitelhez.

A kultúra második felfogása, amely az emberek együttélésében megvalósítandó kulturát tartja szem előtt. Az együttélés etikai, érzelmi, humán módját, az életmódot alapvetően befolyásoló magatartás formálását tartjuk - sok minden között - elsősorban a kulturális magatartás fejlesztendő dolgának.

Végül is a kultúra harmadik formájának, amely leginkább közeláll a kultúra nálunk szokásos emlegetéséhez,

a művekben tárgyiasult ismeretekben rögzült, művészet-tudomány-irodalom komplexusát tekintjük. Ennek főleg azt a feladatát hangsúlyozzuk, hogy az embereket befogadóképesse tegye a világ dolgaira, hogy kifejlessze azt az érzékenységet és azt az értelmet, amely képessé teszi a világ sokrétű dolgainak érzékelésére és ezzel tágitja sok szempontból az emberi lét szükségképpen szűk voltát.

A szükségletstrukturákat konkrét társadalmi közegben vizsgálva kiderül, hogy igen nagyok a különbségek a lehetőségekben a társadalom különböző csoportjait és rétegeit vizsgálva.

Az életmódvizsgálat eddigi eredményei azt bizonyították, hogy az anyagi és a gazdasági ellátottsági szint szerint nagy különbségek vannak, mégpedig olyan módon, hogy egyik oldalon halmozódnak az előnyök, kumulálódnak az anyagi lehetőségek, és a szükségletek szintjét meglehetősen magasan és sokoldaluan ki tudják elégíteni, s van egy "másik oldal", ahol kétségtelenül hasonló módon halmozódnak és kumulálódnak az anyagi és ellátottsági hátrányai.

Amit a kulturális szint hagyományos vizsgálatából tudunk ha az ismeretstrukturát vizsgáljuk, kiviláglik, hogy ezek a különbségek még erősebbek, hogy a tudás elit birtoka még kevésbé egyenletesen elosztott, mint az anyagi javaké és sokkal kevésbé osztható vagy osztódott el, igaz az is másoldalról, hogy sokkal kisebb vonzerőt is gyakorol megszerzésének a vágya.

S itt vagyunk a következő kérdésnél: az ismeretszükségletnél és az ismeretterjesztésnél.

Mi az, hogy "ismeretszükséglet", ki és hol tudhat valami általánosat mondani, hogy egyáltalán kinek milyen ismeretre van szüksége? Mert az ismeretszükséglet már megfogalmazásában is normatív. A kérdés csak az, hogy milyen normát ki képvisel.

Ha tudnillik az ismeretszükséglet egy nagyobb szükségletrendszer része, s ez a nagyobb szükségletrendszer a társadalmi feltételkülönbségek alapján jön létre, és benne éppen ezek a különbségek tükröződnek, akkor nem lehet semmilyen egységes ismeretszükséglet-ről beszélni, s nem lehet általános érvénnyel, mindenki számára egyenlően szükséges ismeretszíntről szó.

Lehetnek különböző elképzelések az ismeretszükségletről, a társadalmi struktúra különböző szintjeinek különböző érdekein alapuló értékei szerint.

Ebből én most három típust emelnék ki.

S hogy szerényen kezdjem, először arról szólnék, amit, mint életmóddal foglalkozó szociológus, a mindennapi élet vitele szempontjából a legfontosabbnak tartok.

Mindenkinek csak arra lehet igénye, amit ismer, vagy felismer. Amiről nem tud, aminek semmilyen közvetlen kapcsolata - vagy felismert kapcsolata - nincs az életvitelével, annak nyilvánvalóan szükségleteiben sem lehet szerepe.

Az emberek legnagyobb tömegeinél az ismeret igényét a mindennapi élet fenntartásának igénye diktálja. Az ismeretszükségletnek is segítenie kell abban, hogy kiismerje magát a világnak azon dolgaiban, amelyekre befolyása van, illetve amelyekre befolyása lehet. Az érdeklis elsősorban, amit nemcsak rációval, képzelettel vagy értelemmel, hanem valamilyen módon cselekvéssel, illetve érzelemmel is kísérhet és ezzel keritheti befolyása alá. Ezért is az ismeretszükséglet az én életmód értelmezésében nem a felszabadult idő szabadidő foglalkozásában elkülönült, a mindennapi életfolyamatától elválasztott tudás és ismeretátadás, hanem annak a mindennapokba beépített, tudatosított vagy szokássá váltott magatartást szabályozó életmódot irányító kulturának a része, amelyik éppen a legegyszerűbb napi cselekedetekből

az elvont etikai és magatartás eszméig irányítja és befolyása alatt tartja a köznapi gyakorlatot, részes abban, ahogyan ezt az életvitelben realizálja.

És itt látom a legnagyobb hiányosságot általában az ismeretterjesztés ismeret-fogalmában, és általában a kultúra felfogásában. Az "embereknek" - általában és itt még a nagyon tudatos, magasszintű kultúrával ellátott réteget sem vonnám ki teljesen - hiányoznak a legalapvetőbb ismereteik - tudatosult kultúrájuk - abban, ahogyan az élet mindennapi folyamatát, a legelemibb létfeltételek megteremtését emberségesebbé, lehetőségeikben teljesebbé tegyék.

Az emberek élni akarnak, ma jobban, mint tegnap, holnap jobban, mint ma, de ebben ez a jó nem differenciált az élet tartalmi, minőségi, csakis az anyagi értelmében. Szokások gördülnek tartalom nélkül, vagy őrzik konzerválva a régít, vagy ideálisnak gondolt életek külsőséges utánzása válik mérvadóvá, miközben kihasználatlan lehetőségek és felkeltetlen érdeklődések mellett szükségtelen ismeretekkel próbálják tömni az embereket.

A kultúra és az ismeret - mint mondtam - nem az elvont gondolatok terjedésénél, vagy a megformált eszmék magasztos átélésénél kezdődik, hanem az elemi életfeltételek megteremtésének, felhasználásának és kihasználásának módjánál: ahogyan él, ahogyan életlehetőségeit ismeri, ahogyan megteremti, kezeli, kihasználja és tágitani igyekszik azokat. Tehát már ott kezdődik, ahogyan és amit eszik, ahogyan lakik, ahogyan kapcsolatot teremt a hozzá legközelebb állókkal, közvetlenebb, vagy távolabbi környezetével, ahogyan észleli és áttekinti ezt a világot, amilyen eszmei, etikai értékek irányítják magatartását, mindennapi cselekedeteit, és egész életvitelét, - ezek akár a tudatosult ismeret szintjén, felismerten kormányozott, akár nem tudatosult, spontán módon érvényesülve diktálják a cselekvést.

Ezért hibás és elégtelen, hogy az ismeretek és kultúra fogalmában csak a szellemi gyarapodásnak az elkülvülített objektivációinak "szétszórása" válik egyedüli vagy legfőbb célja.

Különösen, ha annak csak a látszateredménye válik fontossá, és nemcsak hogy csekélyebb súlyt kap, hanem egyáltalán teljesen kimarad az emberi elemi együttélés feltételeinek legalapvetőbb humanizálási tudata és ismerete.

Már az elemi szükségletek vizsgálatának szintjénél kiderült az, hogy nemcsak a társadalmi feltételek objektív korlátai mutatkoznak meg abban, hogy nem "tudnak" jól enni, nem "tudják" értelmesen, funkcionálisan belakni azt a teret sem, ami jut, vagy távolabb az anyagiaktól, nem tudnak egymással élni, szűkebb világba zárközönnak, mint amilyenben módjuk lenne, - pedig amugy is elég szűk világ jut a legtöbb embernek - nem találják meg a módját és eszközt, hogy felhasználják azt, amit ki lehetne használni, mert ezek felismeréséhez nem fejlesztette ki a társadalom a képességeket, nem adott elegendő ismereteket. Valóban az az igazság, hogy szokások, szokásrendszerek napi gyakorlattá vált érték és erkölcsi rendek diktálják a cselekvést, a tudás és tájékozatlanság hiánya gyakran önellen való vétséggel jár. Rendkívül sok alapvető és magasabb szintű tényleges ismeret hiánya akadályozza meg az embereket az objektív lehetőségeken kívül abban, hogy értelmesen, tartalmasan, testi-szellemi-társadalmi értelemben egészségesen éljenek.

Sokszor elmondott példám, hogy a kontárság egy csomó szakmában büntetendő, jogositvány nélkül nem szabad vezetni, de olyan "apróságoknál" mint akár a nép élelmezése, vagy a gyermek nevelése, a családi élet kialakítása, vagy a szexuális kultúra, az emberi együttlét számos eleme gyakorlatában még annyi "szakértelmet" sem találunk, mint amennyi egy autó vezetéséhez kell. Pedig ez olyan hiány, amelynek társadalmi veszélyessége-

ge, ha nem is koccanásos, vagy veszélyes karambolokban, de állandó és alapos, testi-lelki károsodásban tűnik ki, és igen súlyos társadalmi következményeket hord magában.

A filmesztétikának és a zeneesztétikának igen finoman kidolgozott módszerei vannak, de a mindennapi lét tudatának ismeretvilágával, ahogyan a különböző létfejtételeket különböző szinten kezelhetővé lehetne tenni, ennek ismeretével és ismertté tételével alig foglalkozik valaki.

Mert lehet, hogy sok ágon specializálódott és egyes szervezetek profiljához inkább ez, máshoz inkább az tartozik, de az emberek önmagukon belül nem profil szerint rendeződnek, egy életet élnek, és ebben az ilyen szétördelt és kevésbé hatékonyan feldolgozott és nem jól átadott vagy átadható ismeretekből nagyon kevésbé lehet összeállítani azt, ami az emberi élet egészéhez kell.

Tehát, ha az ismeretszükségletről az életmód-kutató szociológust kérdezik meg, részemről ezt tartom az egyik legfontosabb és hiányzó ismeretszükségletnek. Ennek egy része tényleges érdeklődésre építhető, másik része talán nem valóságos igény, lehet, hogy csak a szociológus, pontosabban a "társadalom-javitó" értelmiségi követelményének normáit tükrözi, lényege azonban, hogy az emberi életmódban bennelévő szükségleteket bontaná ki, arra építene.

Amit e mellett képviselek, a következő:

A nem értelmiségi orientációju, vagy aspirációju embereknek az ismeretigényét a köznapi élet alapérdeke diktálja. Valamilyen felismerés, hogy másképpen is élhetnének, ez csak ott merülhet fel, ahol a felismerés az igény. Igénye pedig mindenkinek csak arra lehet, amit ismer, vagy felismer, amiről nem tud, az nem szerepelhet a szükségletrendszerében sem. Ez közhely. Az is-

meretszükséglet az emberek nagyobb tömegének arra kell, hogy kiismerje magát a világ dolgaiban. Hogy eligazodási készséget szerezzen és szerezhessen. Hadd ismétljem meg a mondottakat.

Az érdeklő elsősorban, amiben résztvesz, vagy amiben részt vehet, amit nemcsak rációval, vagy képviselővel, hanem valamilyen módon cselekvéssel, vagy érdelemmel kísérhet; s ezzel keríti befolyása alá. Az érdeklődés etimológiailag tökéletesen fedi ezt: amihez valamilyen érdeke fűződik, az vált ki gondolkodást, vagy cselekvést. Az élettől elvonatkoztatott tágabb érdeklődés, amikor is azt fogja át tudattal, ami nem közvetlenül észlelt érdekkörébe tartozik, ez nagy szellemi energiát kíván, olyan felismerést, aminek alap, vagy jelrendszere nem, vagy nem eléggé ismert.

Két témát emelnék ki: az egyik, az eligazodási képesség hiánya. Hogy mikor, mit kell tenni, hogy a lehetőköznapi dolog, ha kimozdítják a megszokottságból milyen mértékű megrázkódtatást jelent. Most nemcsak arról beszélek, hogy mit jelent egy ingerszegény környezetből egyszerre bejutni a sok és sokkhatással rendelkező városba, hanem, hogy bármilyen feladat milyen nagy mértékű erőfeszítést kíván. Mennyire a legelemibb társadalmi lehetőségekkel és jogokkal sincsenek tisztában az emberek (munkaváltoztatás, lakáskérdések, köznap jogi tudat, társadalmi-szervezeti rendszerek).

A másik az információözön - ami éri őket és annak feldolgozatlansága. Figyelemmel kísérve a rögzült információkat a különböző társadalmi szinteken és életmód típusoknál: két szélső pólusra szakadt a rögzült ismeretek szintje a közép és felsőfokon iskolázott emberek csoportján kívül: a holdutazásra és, hogy a tanács megcsináltatja a járdákat. A Hold és a falusi járda között, tehát, amire lép és ami egy mese valószínűségének a szintjén a felfoghatatlan, tehát a felfogható fantasztikum szintjén van, e kettő között gyakorlatilag valamilyen teljes, vagy igen hézagosan betöltött űr van.

Tehát az ismeretszükséglet nem normatív szintjén az érdekekhez kapcsolódik az érdeklődés. A napi gyakorlati szükséglettől elvonatkoztatott ismeret és érdeklődés, amikor másról is akar tudni, mint ami közvetlen érdekkörébe tartozik, amikor arról is tudni akar, amire nincs befolyása, ami kiesik cselekvési köréből, ez olyan szabad szellemi energiát kíván, amire a társadalmi munkamegosztás, társadalmi aktivitások mai rendszerében kevesek számára adott lehetőség. Ez az, amihez felszabadított "szellemi energia" és kidolgozott képességrendszer kell.

És végül is nézzük most a harmadik metszetet, itt magunkat, akiket a társadalom azért tart és azért tart el, megszabadítván ahogyan mondtam a közvetlen fizikai munka terhétől, felszabadítván a szellemi képességeinket, hogy teljes energiánkat a tudásra, ismeretre, vagy ennek a terjesztésére szánjuk. Ez határozza meg aktivitásunk jellegét, életrendszerünket és szükségleteink sorolását is.

Mivel a kultúra és a tudás az élet legfőbb tartalma, - és úgy tűnik, bizonyos munka és teljesítmény is van benne - ezért ez a legfőbb érték is. Ha a legfőbb érték, akkor részeltetni kell ebből azokat is, akiknek az életfeltétele nem tette lehetővé szellemi képességeik ilyen módon való kiművelését, ezért ez a tudás bizonyos értelemben normát jelent, amelyet nemcsak a magunk számára, hanem az egész társadalomra ki akarunk terjeszteni, időnként idealizálva vetítvén saját képünket követendő példaként, mint előrendő eszményt a társadalom elé.

Ehhez kapcsolódik a társadalmi ideálkép, amelyik megrajzolja a szocialista társadalom ideális ismeretszükségletének modelljét; "a sokoldalúan fejlett ember" típusát, amelyik célként áll a propagandát és ideált teremtő apparátus előtt.

Ennek a gondolatnak intézményesült apparátusa van,

amelyik kettőt jelent: eszközt, szervezett lehetőséget az elképzelések megvalósítására; kialakult, kifejlesztett és kidolgozatlan használt csatornákat és kialakult, rögzített, következőképpen nehezen mozdítható módszereket.

Jelenti azt, hogy terv van és középponti elvek, amelyeknek szempontjai és programjai vannak. Önélete és öntörvényei, mint minden apparátusnak, amelyiknek célja érdekében intézménnyé kellett válnia, elnyervén a lehetőségét a hatékony szervezésnek, elvesztette a rugalmasságát és alakuló mozgásképességét.

Ezek szerint egy centrális szervezet, az amely kidolgoz egy olyan ismeretszükségletet, amely az aktuális modellnek megfelel, és úgy arányosít és "visz le" szempontokat és "hoz fel" embereket, ahogyan ez az ideálisan kidolgozott modell számára a legmegfelelőbb. Agyközponttal működik, lehetőleg összeszedi azokat az értelmiségieket, a tudásnak azokat a "tulajdonosait", akik valóban azt amit tudnak, és amit legjobb tudásuk és belátásuk szerint értéknek tartanak, ki akarnak terjeszteni mindenkire, aki csak a legkisebb mértékben is részesévé tehető ennek az elképzelésnek. És az apparátus szorgalmasan kidolgozza, létrehozza és megszervezi és az állam pénzt ad rá és energiát: mindezt azért, hogy az ideálkép a napi és a heti tervekben, a pontos visszajelentés alapján realizálódjék. Fentről - lentre gördített kép, aminek az eredményéről letről-felfelé híven kell visszajelenteni, mert a szálak így kapcsolódnak. Azt kell végig vinni, amit itt dolgoztak, dolgoztattak ki. S lehet az a legtokéletesebb, mindenképpen egy meghatározott társadalmi csoport, meghatározott lehetőségeivel rendelkező réteg, - vagy csoport életmódjának és elképzelésének általánossá vetített értékei, - és ettől van az, hogy annyira nehezen építhető a társadalom többségére, hogy annyira eltér, szintje, funkciója, témája és nyelve szerint, - hiszen az életrendszerek nem ennek megfelelő társadalmi feltételek között jöttek létre, - és nem is ebbe az irányba hatnak és élnek.

Miközben tehát egyre tökéletesebben csiszolt elmék produktuma egyre tökéletesebben kidolgozott elképzeléseket vinne egyre jobban megszervezett, kellemesebb körülményeket biztosító módon az ismeretterjesztés apparátusán keresztül, annál jobban bezárul azoknak a köre, akik ezt felfogni akarják, illetve felfogni képesek. Ez teljesen, öntörvényéből érthetően, azokra épít, akik fogékonyak, de azok fogékonyak erre a kultúrára, akiknek már vannak ilyen irányú ismereteik, akiket a teljesen társadalmi feltételrendszerük ari a kondicionál, hogy fogékonyak legyenek. S mivel nekik fontos a lépéstartás, ezért eljönnek és még fogékonyabbak lesznek. Itt pontosan az következik be, hogy "akiknek van, azoknak adatik".

A kérdés csak az, hogy a társadalmi rendszer hajszálcsöveiben továbbáramlik-e ez az ujonnan felfogott, de régebben megépített csatornákon áramló tudáshullám. Hogy ebben is vélemény-formálós és "minta"-e a tudással bírók rétege, vagy sem.

Mert ha igen, akkor rendben van, akkor türelemre van csak szükség, mert a társadalmi folyamatok érési ideje lassú. Igaz, mindenképpen meg kellene vizsgálni a közvetlenebb átadásnak a közvetlenebb érdeklődéshez kapcsolható utjait. De ha ez nem megy bele a társadalom egészének vérkeringésébe, akkor különösen tudni kell azt, hogy az általam három típusnak jellemzett ismeretszükséglet között nem egyszerűen szakadás van. Tehát abban a különbségben: amit az ismeretterjesztés ad, amit az emberek életmódjának humanizálása érdekében adni kellene és ami az embereket voltaképpen érdekelné, nem szakadék, hanem hogy még élesebben fogalmazzak, három világ különbsége van. Az eltérő ismeretszükséglet három világa, amelyikben eltérő érdekekkel, különböző nyelven, különböző témákról beszélnek.

Hogy ezt hogy lehet áthidalni, vagy legalábbis pallókkal helyettesíteni, tolmácsokat találni, erre nem tu-

dok választ adni. Csak azt tudom, hogy más nyelv, más mód, más téma kellene, és azt is át kellene gondolni, hogy kinek, miről is lenne fontos beszélni, és vajon csak ez a mostani forma adatott-e.

Ez valóban már tulmegy az én ismeretemen és gondolkodási körömon. Az biztos, hogy a régi patternek nem elégségesek, s ha egy részük még állja is az időket, másrészükön tulfutott az idő és az igény.

Mindenképpen - minden kutatás azt sugallja, - ki kellene dolgozni, ki kellene építeni valami olyan új elképzelést, annak minden kellékével együtt, amelyik az emberek mindennapi életének, mindennapi viszonyai különbségeinek tudatában az ismeret és kulturális szintet emelné olyanira, hogy önmaguk és a viszonyaik feletti uralmat értelemmel biztosítaná, és ezt demokratizálná, a rációt a cselekedetek felett. Ehhez kellene sémát és témát is változtatni.

S azt hiszem, hogy az ismeretterjesztésnél először a magunk ismeretfogalmát kellene kiterjeszteni, hogy az valóban - ha ez a cél - széles körben terjeszthetővé is váljék.